

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	מבוא
10	פרק ראשון: הצפנת פענח: דמות, כתיבה, שיטה
10	דמות וכתיבה
17	חיבוריו
28	שיטת לימודו
38	מושגיו
55	פרק שני: רעיונות אריסטוטליים ו'ספר המורה לנו דעת'
63	שנים ראשונות
74	למדנות ותיאולוגיה: בין 'דרך ההבנה' לדרך של צפנת פענח
84	שימוש בהנחות אריסטוטליות להלכה: בין הצפנת פענח ללמדני דורו
103	התמדת הצורה וכיליון החומר בהלכה
110	מחלוקות על אריסטו והרמב"ם
125	סיכום
128	פרק שלישי: הכלאם: 'שיטה עיקרית'
131	ההיעדר
142	עצמים פרדים
160	מציאות, דמיון וכוללים
169	סיכום

173	פרק רביעי: הצפנת פענח ופרשני מורה נבוכים
178	התלמוד וההלכה במחלוקות עם פרשני מורה נבוכים
191	למדנות תלמודית על בסיס פרשני מורה נבוכים
200	פרשני מורה נבוכים באים לגבולו של הצפנת פענח
214	סיום: אור חדש על הערות הצפנת פענח על מורה נבוכים
222	פרק חמישי: למדנות, מדע ופילוסופיה בני העת החדשה
	למדנות, חסידות והגות של העת החדשה: הצפנת פענח והפולמוס על
226	השפינוציזם
	הלמדנות של צפנת פענח חולקת על פילוסופיה ומדע של גבעת
251	המורה
264	למדנות ומחקר בפרשנות המודרנית לשירת ימי הביניים
274	סיכום
278	אחרית דבר
293	ביבליוגרפיה ורשימת קיצורים
322	מפתח אישים
327	מפתח מקורות תלמודיים

מבוא

רואים במוחש שזהו הזמן הכי מוכשר והזמן הכי אחרון להביא את הגאולה [...]. בזמננו מתרחשים בעולם דברים מבהילים [...] זהו גם ההסבר, בפשטות, לענין הרוגצ'ובי, שהי'נה דבר יוצא מן הכלל לגמרי: מדובר ביהודי שהיו יכולים לראות אותו בעיני בשר, וראו שהי'נה אוכל ושותה וישן כו' כידוע ומפורסם, וביחד עם זה – דרכו בלימוד התורה היתה באופן חדש!¹

חידושי הגאון הרגטשובי [...] באמת אין התואר 'חידושים' הולמם ומכילם, כי חידושו הם שלא בערך למעלה ממובן הרגיל של מלת 'חידוש'. ובסגנון המונחים בתורת החסידות, מלאים הם אור הממלא את הכלי ועוד כהנה וכהנה אשר לא יכולנו הכלי ומקיף עליו מלמעלה.²

בשתי פסקאות אלו, שנכתבו בשני זמנים שונים, הביע האדמו"ר האחרון מחב"ד, ר' מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מליובאוויטש, את התפעלותו הרבה מהחידוש שבתורתו של ר' יוסף רוזין (1858-1936) – שמוכר כ'גאון הרוגוצ'ובי' או 'הרוגוצ'ובר'.³ הרוגוצ'ובר, שנודע כמחברם של ספרי הלמדנות 'צפנת פענח', היה פוסק הלכה מקורי, מן הגאונים המיוחדים שהצמיחה הלמדנות התלמודית, ואחת מן הדמויות הרבניות הססגוניות באירופה בעת החדשה.⁴ בפסקה המצוטטת הראשונה – שנאמרה בהתוועדות חג הפורים תשמ"ז (1987),

1 תורת מנחם התוועדויות תשמ"ז, ב, עמ' 626-627.

2 איגרות קודש, כג, עמ' שטז, איגרת מיום ד' בשבט תשכ"ה.

3 בשל היותו ידוע ביותר בשם זה, כך אקרא לו גם אני בחיבור זה.

4 המונח 'למדנות' שנזכר בשורה זו יהיה מונח מרכזי בחיבור שלפניכם. בעולם הישיבות ובחקר הפרשנות התלמודית הוא 'מבטא את הערך של מסירות ללימוד התלמוד עצמו, ללא מטרה מעשית' (קופר, הפוסק החסידי, עמ' 348, הערה 36) ואת האופן שבו נלמדים המקורות התלמודיים בעולם היהודי המסורתי, בדגש על 'העיון ההגיוני-קונספטואלי' (סמט, ראשית הלמדנות, עמ' 2) שהגיע לשיאו בימי הרוגוצ'ובר (היינו ב'דרך ההבנה' שתידון להלן בפרק הראשון).

שעה שנכנס יין ויוצא סוד – הביע הרבי את עוצמת התפעלותו מחידושי של הרוגוצ'ובר ברמיזה שלפיה דרך הלימוד החדשה של למדן זה, שהיה נחוזה כבשר ודם, היא לא פחות מאחד מסימני הגאולה. בפסקה השנייה הביע הרבי את התפעלותו זו בקביעה, המוצאת את ביטוייה רק על ידי שפתו החסידית של האדמו"ר, שלפיה אין די במילה 'חידוש' כדי להכיל את עוצמת חידושי של הרוגוצ'ובר ואת גודלם.

את הפסקה השנייה כתב הרבי באיגרת משנת תשכ"ה (1965) שבה התייחס אל חידושי של הרוגוצ'ובר על ספרו הפילוסופי של הרמב"ם, מורה נבוכים, שנערכו באותם ימים ועמדו לצאת לאור. כאשר החיבור שבו נדפסו חידושים אלה יצא לאור,⁵ ניתן היה למצוא בו את הריכוז הגדול ביותר של אחת התופעות המעניינות ביותר המצויות בכלל כתבי הרוגוצ'ובר: מפגשים, קשרים ושיח בין מחשבה תלמודית-הלכתית ובין רעיונות פילוסופיים והגותיים בני אסכולות שונות. מבחינת ממדיה והשיטתיות שלה – ודומה שגם מבחינת מקוריותה – לאינטראקציה מסוג זה אין תקדים בספרות הלמדנות והעיון ההלכתי. אינטראקציה זו, שהיא אחד החידושים המיוחדים שניתן למצוא בכתביו – אם אמנם 'התואר' 'חידושים' הולמם ומכילם – היא למעשה המפגש העשיר ביותר בהיסטוריה של הכתיבה הרבנית בין מחשבת הלמדנות התלמודית ובין העולם הפילוסופי, ובה יעסוק החיבור שלפנינו.

התהוותם של מפגשים אלה החלה ביחסו הייחודי של הרוגוצ'ובר למורה נבוכים. את התלמוד וההלכה, שעמדו במרכז עולמו, ואת מורה נבוכים, שכתב מי שהוא ראה כרבו, הרמב"ם, פירש הרוגוצ'ובר בזיקה הדדית. בגין יחסו זה הייתה שפתו הלמדנית רוויה בטרמינולוגיה פילוסופית. אולם קיומם של המפגשים שרקם הרוגוצ'ובר בין עולמו התלמודי לעולם הפילוסופי לא נעצר בגבולות דברי הרמב"ם. הרוגוצ'ובר למד בכמה מהדורות של מורה נבוכים: במהדורה המשכילית שכללה פרשנות של שני הוגים בני תנועת ההשכלה (שלמה מימון ויצחק סטנוב);⁶ לפחות באחת המהדורות הקלאסיות של המורה שנדפסה עם פרשנו הקלאסיים;⁷ וכפי

5 החיבור נדפס בירושלים תשכ"ה תחת הכותר 'צפנת פענח מורה נבוכים', בתוך הכרך האחרון של צפנת פענח על התורה (צפנת פענח דברים, ב). חיבור זה כלל את ההערות שרשם הרוגוצ'ובר על גיליונות מורה נבוכים (הערות שטרם פורסמו עד אז) בצירוף ליקוט מדבריו ביחס למורה נבוכים שכבר נדפסו בספריו. ראו להלן בפרק הראשון, עמ' 24, בתיאור מתכונת הדפסת כתביו ידו של הרוגוצ'ובר על ידי מכון צפנת פענח.

6 כפי שאציין להלן בסמוך, מהדורת מורה נבוכים זולצבאך תקפ"ח היא אחת המהדורות האלה ועל גבה נמצאו הערותיו של הרוגוצ'ובר למורה נבוכים.

7 אף שכנזכר בהערה הקודמת, הערותיו של הרוגוצ'ובר על מורה נבוכים המצויות בידיו נרשמו על גיליונות המהדורה המשכילית, הפעם הראשונה והכמעט-היחידה שבה הפנה הרוגוצ'ובר באיגרותיו אל אחד מפירושי המורה הייתה – כפי שעוד נראה להלן בפרק

הנראה גם במהדורה נוספת בתרגום ר' יהודה אלחריזי.⁸ נוסף על כך, הוא קרא לפחות חלק מספרי הפרשנות למורה שנדפסו בפני עצמם, בנפרד מן הטקסט של מורה נבוכים.⁹ כך נחשף הרוגוצ'ובר למגוון ביאורים למורה והיחשפות זו נתנה את אותותיה בכתביו: בעיונו התלמודי הוא לא התייחס רק לדברי מורה נבוכים אלא גם לדברי פרשני המורה לדורותיהם, אפילו כאשר חרגו מפרשנות גרידא של דברי הרמב"ם.

דווקא דבקותו הטוטלית של הרוגוצ'ובר בעיון התלמודי, שבמסגרתה לא הרשה לשום מציאות לחמוק מעיון זה, שעל ידו נהג לברר כל רעיון שעמו נפגש,¹⁰ הובילה אותו לגעת גם בעולמות רוח הרחוקים מעולמו של העיון התלמודי המקובל: הגותו הפילוסופית של הרמב"ם מבוססת הפילוסופיה של אריסטו, רעיונותיהם של התיאולוגים המוסלמים (הכלאם) שעליהם חלק הרמב"ם במורה, מחשבותיהם של אבן רשד ונרבוני מימי הביניים ודבריהם של שפינוזה, ג'ון לוק, שלמה מימון ויצחק סטנוב בני העת החדשה – כל אלה זכו בצפנת פענח לאינטראקציה ושיח עם מחשבת חז"ל, ההלכה והלמדנות.

חלק מרכזי מהאינטראקציה הזו מצוי בהערות שרשם הרוגוצ'ובר על שולי גיליונות ספר מורה נבוכים שהחזיק (מהדורת זולצבאך תקפ"ח) וגיליונות אחד מביאורי המורה (ביאורו של ר' משה נרבוני, מהדורת וינה תרי"ג). הרוגוצ'ובר נהג לרשום הערות על שולי הגיליונות של הספרים שבהם עיין, חלק גדול מתורתו שהגיעה לידינו הוא הערות מסוג זה וחלק ניכר מספריו שנדפסו לאחר פטירתו הורכבו על ידי המדפיסים מהערות אלה.¹¹ עיון בגיליונות ספריו השונים מגלה כי לא

הרביעי, עמ' 200-201 – לפירושו של שם טוב אבן שם טוב שלא נדפס במהדורה המשכילית אלא במהדורות הקלאסיות של המורה.

8 כך נראה לאור העובדה כי בכמה מכתביו הפנה הרוגוצ'ובר למורה נבוכים על פי סדר הפרקים המופיע במהדורת התרגום של אלחריזי ששונה בחלקו מסדר הפרקים שבמהדורות המקובלות שבתרגום ר' שמואל אבן תיבון (ראו צפנת פענח תרומות, עמ' 6, 79, 88; צפנת פענח קונטרס השלמה, עמ' 6, 22; צפנת פענח מהדורת, עמ' 141; צפנת פענח שמות, עמ' טו; צפנת פענח קידושין, עמ' קט; שו"ת צפנת פענח החדשות, ד, עמ' שפו). אמנם בהתייחסם להפניות אלה, נהגו עורכי צפנת פענח והעוסקים בו לתקן את ההפניה למהדורת אבן תיבון (ראו כשר, מפענח צפונות, עמ' 121, 168; צפנת פענח שמות, עמ' טו, הערה *מ; צפנת פענח קידושין, עמ' קט; שו"ת צפנת פענח החדשות, ד, עמ' שפו, הערה *מט), ברם נראה לי כי 'שגיאות' עקביות אלה מלמדות כי אין הן שגיאות אלא הפניות לפי מהדורת אלחריזי.

9 ראו להלן בפתיחת הפרק הרביעי, עמ' 174.

10 על דבקות זו ראו גם מייטלס, על המכתב.

11 לאופי ספריו אקדיש יריעה רחבה בפרק הראשון, עמ' 17-27.

רק בגיליונות המורה, לצד הפרשנים המשכילים (מימון וסטנוב), פיתח הרוגוצ'ובר אינטראקציה למדנית עם הוגים מתנועת ההשכלה; אינטראקציה כזו התרחשה גם בהערות שהוא רשם על גיליונות שירי הקודש לר' יהודה הלוי (מהדורת ליק, תרכ"ג-תרכ"ד), בתגובה להערות המחקריות שנדפסו על ידי מו"ל שירי ריה"ל, איש תנועת ההשכלה, ר' שמואל דוד לוצאטו (שד"ל). הערות אלה מבטאות מפגש מסוג נוסף בין עולמו הלאומי של הרוגוצ'ובר ובין עולמות ההשכלה והמחקר, והן משלימות את התמונה של יחסיו המורכבים, כלמדן תלמודי, עם הפילוסופיה, ההשכלה והמדע, המתקבלת מהערותיו על גיליונות המורה ופרשניו.

מספר מחקרים אקדמיים נכתבו על משנתו של הרוגוצ'ובר ורובם התמקדו בפרשנותו התלמודית ובפסקי הלכה משמעותיים שכתב.¹² לעומתם, המחקר שלפניכם יתמקד כאמור ביחסו של הרוגוצ'ובר לזרמים בפילוסופיה הימי-ביניימית ולמחקר, מדע ופילוסופיה בני העת החדשה. אין ספק כי עיקר עיסוקו של הרוגוצ'ובר היה בתלמוד ובהלכה, ואף שמורה נבוכים הוא כבן בית בכתביו ההלכתיים וחלק אינטגרלי ממקורותיהם, הרי שמרבית מפגשיו עם אותן אסכולות זרות שאליהן לא הפגין יחס קרוב כפי שהפגין כלפי המורה, התרחש רק בשולי כתיבתו הענפה. לפיכך, בניגוד למחקרים הקודמים, חלקים חשובים ממחקר זה – אף שהוא יתבצע על ידי הסתכלות מקיפה על כלל ספריו, תשובותיו, מכתביו והערותיו של הרוגוצ'ובר – יביאו לקדמת הבמה דווקא את השוליים של משנת הצפנת פענח; הם יעסקו בהערות שרשם הרוגוצ'ובר על שולי הספרים שבספרייתו, חלקן אולי באופן מקרי ומזדמן כאשר ספק אם ידע והתכוון שיודפסו – הערות שכמעט נעלמו בעקבות מאורעות מלחמת העולם השנייה ונדפסו לבסוף זמן רב לאחר הסתלקותו ולאחר שתורתו כבר נודעה והחלה להיחקר.¹³

מגמה דומה קיימת גם בהשוואה וביחס שבין מחקר זה ובין לא מעט חיבורים אקדמיים מקיפים על אישי למדנות והלכה בני דורו של הרוגוצ'ובר, חלקם אישי הלכה הקרובים אליו בקרבה ממשית, שנפוצו בשנים האחרונות. דרכם של חיבורים

12 על אודות הפולמוס של הרוגוצ'ובר עם ר' יחיאל יעקב ויינברג בשאלת חליצת מומר, ראו נבות, בין החילוני למומר, עמ' 31-71; הנ"ל, פולמוס. על הצעתו המקורית בטיב הנישואין האזרחיים, ראו פיקאר, הנישואין האזרחיים; הנ"ל, הלכה בעולם חדש, עמ' 29-65; על המשגתו את מוסד החברה בע"מ ואת השלכותיה המשפטיות ראו ברנד, פילוסופיה בשירות. גם עמדתו ההלכתית בדבר מציצת הדם בברית מילה נדונה מעט במחקר האקדמי, במאמרם של וסטרייך ווסטרייך, אתגרי הרפואה. לעבודה אקדמית בעלת כיוון קרוב יחסית לכיוון של המחקר הנוכחי, ראו ניומן, טרמינולוגיה פילוסופית.

13 לראשית המחקר על תורת הצפנת פענח ראו להלן בהערה 16. לסיפור הצלת כתביו של הרוגוצ'ובר והדפסתם אתייחס בפרק הראשון, עמ' 21-27. לחשיבותן הרבה של ההערות הנרשמות בכתב ידם של הקוראים על שולי הספרים, ראו ג'קסון, הערת שוליים.

אלה היא, כמתבקש, העמדה במרכז המחקר את הסוגיות שהיו במרכז עולמה של האישיות הנחקרת.¹⁴ המחקר הנוכחי מצטרף לגל מחקרים זה אך מבקש לעומתם להעניק מקום מרכזי, כאמור, גם לנושאים שלא עמדו במרכז עולמו של בעל ההגות הנחקרת ואף נדמה כי הוא לא ניגש אליהם אלא כ'שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה'.¹⁵

המחקר הלא-אקדמי על משנת הצפנת פענח, מחקר רבני בעיקרו, קדם בשנים רבות לראשית המחקר האקדמי על משנה זו.¹⁶ הספר החלוצי על השיטה הלמדנית

14 ראו גוטל, חדשים (על הראי"ה קוק, שכמו הרוגוצ'ובר גדל בצעירותו בין חסידיו חב"ד-קאפוטסט); בראון, החזון איש (על החזון איש); קופר, הפוסק החסידים (על ר' חיים אלעזר שפירא, האדמו"ר ממונקאטש); כהן, אור שמח (על ר' מאיר שמחה הכהן, מי שניהן כרבה הליטאי של דווינסק בזמן שהרוגוצ'ובר כיהן כרבה החסידים של אותה עיר); ללום, משנתו המשפטית (על ר' משה אביגדור עמיאל, שנסמך לרבנות על ידי הרוגוצ'ובר והושפע משיטתו הלמדנית [ראו עוד באחרית דבר לחיבור]); וזנר, חשיבה משפטית (על ר' שמעון שקופ, שכמו הרוגוצ'ובר למד עם ר' חיים מבריסק ונודע כלמדן השייך ל'דרך ההבנה'); פאלוך, תורת משפט ומטפיזיקה (על מהרי"ל בלך).

15 ראו בבלי, מנחות צט ע"ב. וראו עדותו של ר' אליהו מרדכי ולקובסקי, מחבר סדרת הספרים 'מערכת התלמוד והפוסקים', על שיחתו של הרוגוצ'ובר אף במורה נבוכים עצמו: 'את "מורה נבוכים" ידע [הרוגוצ'ובר] על פה ובעומק הבנתו הוא. אבל לא היה רגיל לבטל מתורתו כדי לשוחח בעניינים אלה, רק כשהמקרה הביאני ללון בביתו ובסיימו את לימודי בלילה, אפשר היה לדבר אתו מעט גם בעניינים האלה' (וולקובסקי, גאון פלאים, עמ' ה).

16 בנוגע לכתיבה לא אקדמית זו, ראשית אציין מאמרי הערכה רבים, בעיקר בעיתונות היהודית, בעלי ערך מחקרי, שהחלו להיכתב עוד בחיי הרוגוצ'ובר (ראו 'אלימלך, 'דער גרעסטער רמב"ם קענער פון אונזער צייט', די פאסט [לונדון], 3.2.1935, עמ' 2), ובהם מאמרו החשוב של הלל צייטלין שנרפס בדער מאמענט הוורשאי מיד לאחר הסתלקותו של הרוגוצ'ובר, בתאריכים 13 ו-20 במרץ 1936, ויידון בחיבור זה.

חשובה ממאמרי ההערכה בעיתונות היא ספרות תורנית לא מעטה שנכתבה על הרוגוצ'ובר ומשנתו, שכוללת מחקרים רבניים הקרובים באופיים לספרות מחקר אקדמית: מאמרו המכונן של ר' שלמה יוסף זיון בספרו אישים ושיטות (תשי"ב), שהוא המחקר הראשון שביקש לתאר ולסכם את כלל תורתו של הרוגוצ'ובר; ספרו החלוצי של ר' משה גרוסברג שיוזכר מיד, צפונות הרוגוצ'ובי משנת תשי"ח, שהוא הספר השלם הראשון שהוקדש כולו לתיאור שיטתו של הרוגוצ'ובר; חיבוריו של ר' משה שלמה כשר על תורתו של הרוגוצ'ובר, שאותם החל להוציא במקביל לעבודתו של גרוסברג (ראו קונטרסו משנת תשי"ח: כשר, הרוגאצ'ובי ותלמודו. וראו מאוחר יותר: הנ"ל, פרקי מבוא; הנ"ל, משנת רבנו); הספר החשוב, הרחב והמקיף ביותר על שיטת לימודו של הרוגוצ'ובר, מפענח צפונות (תש"ך) שהוציא ר' מנחם מנדל כשר; ספרו הקצר של ר' יוחנן לדרמן, מגילת רזין, העוסק בחייו ובשיטת לימודו של הרוגוצ'ובר (תשמ"ו).

כמה מבני חסידות חב"ד – החסידות שממנה יצא הרוגוצ'ובר ושמנהיגה האחרון עסק

של הרוגצ'ובר (צפונות הרוגצ'ובי) ראה אור בשנת תשי"ח (1958) על ידי ר' משה גרוסברג, ששלח את הספר לאחר צאתו לאור לרבי מליובאוויטש, שעסק עיסוק רב במשנת הצפנת פענח.¹⁷ הביקורת שעלתה במכתב התגובה שכתב הרבי למחבר הופנתה כלפי 'ההיסוס שנרגש בספר לחרוג מהכבלים של אלו הרוצים לצמצם עיני הלכה שבתורה רק לחלק ההלכה שבתורה, שהרי ובפרט זהו היפך שיטתו של הגאון הרגצ'ובי'.¹⁸

המחקר שלפניכם מבקש למעשה לקדם באופן קיצוני עוד יותר את התפיסה הטמונה בביקורת הזו שעלתה בהתכתבות רבנית בראשית ימי המחקר על הצפנת פענח, בהיותו מבקש להתמקד דווקא בנקודות הממשק בין הדיון ההלכתי ובין דיונים מעולמות מחשבתיים הרחוקים ממנו; בפרצות שבדלי"ת האמות של השיח הלמדני, ההלכתי והתלמודי השגור וה'סגור'.¹⁹ אמנם, חלק חשוב ממשקים אלו

רבות בתורתו של הרוגצ'ובר (ראו מייטליס, בדרשותיו; הנ"ל, למדנות חסידית) – הוסיפו חיבורים מספר לרשימה זו: מאמרו של ר' יהושע מונדשיין, 'פענח רזא – לדמותו החסידית של הראגשטובי' (נדפס בספרו מגדל עז, תש"ס); ספרו של ר' מנחם מנדל טננבוים, שיטת לימודו של הרוגצ'ובי ז"ל (תשמ"ז), המובא כמעין השלמה לחלק מן הנושאים שנתבארו במפענח צפונות; הספר *The Rogatchover Gaon* (2013) של ר' דב בער שוורץ שהגיש את דמותו ותורתו של הרוגצ'ובר לציבור דובר האנגלית (ראו גם את המאמר שפרסם בכתב העת *Hakirah*: שוורץ, הפשטה); ספרו של ר' יהושע נוייהויר, הצפנת פענח במשנת הרבי (תשס"ג) וספרו של ר' מנחם מנדל טננבוים ור' שגיב עמית, ראזין דאורייתא (תשס"ח) שעוסקים שניהם ברעיונות ויסודות מתורתו של הרוגצ'ובר במשנתו של הרבי מליובאוויטש; והביגרפיה שכתב לאחרונה ר' יאיר בורוכוב על הרוגצ'ובר: הגאון הרוגצ'ובי – תולדות חייו של שר התורה גאון הגאונים רבי יוסף רוזין זצ"ל (תשפ"ג). הספר תורגם ב־2024 לאנגלית ובעבר יצא בגרסאות ראשוניות יותר: הרוגצ'ובי – סיפור חייו של גאון הגאונים, שר התורה רבי יוסף רוזין זצ"ל, מהדורה ראשונה: תשס"ה; מהדורה מורחבת: תשע"ד).

17 ראו מייטליס, בדרשותיו; הנ"ל, למדנות חסידית. וראו באחרית דבר לחיבור זה.

18 מתוך איגרות קודש – מילואים, מהשנים תרפ"ה-תשל"ה, פורסם על ידי ועד הנחות בלה"ק בב' באדר תשע"ב.

19 מכלל מכתבו של הרבי מליובאוויטש ניכר כי ביקורתו נבעה מתפיסתו התיאולוגית המעודדת את הסינתזה של חלקי התורה ושלפיה הנטייה 'לצמצם עיני הלכה שבתורה רק לחלק ההלכה שבתורה' – 'זהו היפך מהשקפת תורת הקבלה והחסידות, הרואה את האחדות המוחלטת בכל העולם ומלואו ובאופן גלוי באורייתא אשר הסתכל באורייתא וברא עלמא' (שם). אולם אין זה סותר לכך שבדבריו יש גם ביקורת מחקרית כנה שלפיה מחקר שיטתו של הרוגצ'ובר מוכרח להיות קשוב למגמתו של בעל השיטה ש'ביטל המחיצה שהעמידו בתורה אחת שלנו בין הענינים שבהלכה לשאר חלקי התורה' (כלשונו שם). אמנם הרבי כיוון בדבריו לחיבור של חלקי התורה השונים ואילו במחקרי אני דן בממשקים עם רעיונות ואסכולות החורגים ממה שמקובל לראות כ'תורה', ברם, כפי שנראה, ניתן לומר כי מבחינת

מצוי כאמור רק בשולי השוליים של כתיבתו של הרוגוצ'ובר, אך כפי שאבקש להראות בחיבור, שוליים אלו לא רק ללמד על עצמם יצאו אלא גם ללמד על כלל תורתו של הצפנת פענח יצאו. אחת המטרות המרכזיות של העיסוק באותם שוליים הקיצוניים ביותר של כתיבתו של הרוגוצ'ובר תהיה אפוא הנהרת לבו הפועם של תורתו.

חיבור זה מונה חמישה פרקים. סדר הפרקים בנוי במידה מסוימת כהתרחקות הדרגתית מעיסוק בלב משנתו של הרוגוצ'ובר ובאסכולות הקרובות אל לבו, אל עבר השיג והשיח שניהל עם שדות שיח הזרים לרוחו ורחוקים משפתו, המצויים בשוליים של תורתו וגיליונותיו. עם ההתרחקות מלב כתיבתו – לב תורתו ילך ויתבהר.

הפרק הראשון יערוך היכרות ראשונית עם דמותו של הרוגוצ'ובר, עם הסביבה שבה גדל ופעל, עם כתביו ועם המאפיינים המייחדים את תורתו ושיטת לימודו. בהצגת מאפייני שיטת לימודו יינתן דגש מיוחד על המשגתו הלמדנית הייחודית, בהיותה הביטוי הנפוץ ביותר בכתביו לאינטראקציה – שהתרחשותה הישירה עומדת במוקד חיבור זה – בינו ובין הספרות והמחשבה הפילוסופית. אף שמאפיין זה מבטא את חריגותה ומקוריותה של שיטת הלימוד של הרוגוצ'ובר, התמונה שאצייר בפרק זה לא תחרוג מחקר סוגת הלמדנות התלמודית ופרשנות ההלכה אלא תציג שיטה זו כדרך חדשה הנסללת במסגרת סוגת הלמדנות התלמודית וכחלק הימנה. החל מן הפרק השני תחל להיבנות תמונה הגותית החורגת מסוגת הלמדנות התלמודית וההלכה גרידא. הפרק השני יוקדש ליחסיו הישירים של הרוגוצ'ובר, במסגרת כתיבתו ומחשבתו הלמדנית, עם רעיונות אריסטוטליים והפילוסופיה של מורה נבוכים – אשר מתוכם הוא חצב את המשגתו הלמדנית הייחודית הנדונה בפרק הראשון של הספר. בפרק זה, השני בספר, מלבד עמידה על אופני השימוש של הרוגוצ'ובר ברעיונות פילוסופיים מן המורה לטובת כתיבתו הלמדנית, אבקש לדון ולהעמיד על הרקע, ההיסטוריה, ההשתלשלות וההתפתחות של שימוש זה. אעסוק גם באופנים שבהם חלק הרוגוצ'ובר על מורה נבוכים במסגרת דיוניו התלמודיים, ואבקש להראות כיצד במוכן מסוים מחלוקות אלה, שהתבצעו פעמים רבות תוך אימוץ והטמעת מושגיו של המורה אל קרבי דיוניו אלה, עשויות ללמד אף יותר על מקומו המרכזי והמיוחד של המורה בעולמו.

הרוגוצ'ובר כל רעיון שבו הוא דן נכלל ממילא במסגרת ה'תורה'. יש להעיר כי בפגישתו של גרוסברג עם הרבי מליובאוויטש כארבע שנים לאחר ההתכתבות הזו, העלה גרוסברג בעצמו את הטענה כי תורתו ההלכתית של הרוגוצ'ובר מאחדת בתוכה סוגות חוץ-הלכתיות (גרוסברג התייחס במפורש לחיבור של הלכה ופילוסופיה). ראו המלך במסיבו, ב, עמ' רנט; מייטליס, למדנות חסידית, עמ' 431.

הפרק השלישי ימשיך לעסוק בנושא שבו הסתיים הפרק השני – היינו מחלוקותיו של הרוג'ובר על מורה נבוכים – וידון ביחסו למדני של הלה לבני הפלוגתא המרכזיים של הרמב"ם במורה נבוכים: כת 'המדברים' המוסלמית, בעלי הכלאם. קבלתו של הרוג'ובר דעות וקטגוריות מתורת הכלאם היא חלק ממגמה שקיימת בחלקים מפרשנות המורה בעת החדשה, אך בצפנת פענח התבצעו לראשונה אימוץ הכלאם אל עומקי הכתיבה ההלכתית, ניסיון להכריע כביכול במחלוקות הרמב"ם והכלאם על ידי פלפול בדברי התלמוד ושינוי צורתן של המחלוקות הפילוסופיות האלה לחקירה למדנית בעלת שני צדדים. הפרק ימשיך למעשה גם את נושאו המרכזי של הפרק שלפניו, בהיותו הרחבה של המבט על השימוש של הרוג'ובר ברעיונות השונים המוצגים במורה נבוכים לטובת כתיבתו ההלכתית. באופן זה יתברר לפנינו אופיו של שימוש למדני במורה נבוכים שאין בו מחויבות להכרעותיו של המחבר, הרמב"ם, בנושאים הפילוסופיים הנדונים בו, אך יש בו אימוץ של המורה – על שלל הדעות והצדדים המופיעים בו, ובכללם אלו שדחה הרמב"ם – בתור פרספקטיבה לפרשנות ולהמשגה שיטתית של התלמוד וההלכה. בפרק הרביעי נפנה מעיסוק ביחסו הישיר של הרוג'ובר למורה נבוכים אל יחסו לפרשנות המורה. בפרק זה, כמו גם בפרק שאחריו, נראה כיצד ידע הרוג'ובר לבנות רעיונות למדניים על בסיס רעיונות פילוסופיים שהביאו פרשני המורה – חלקם פרשנים שבוקרו על ידו בחריפות – בדומה לאופן שבו הוא בנה רעיונות למדניים על בסיס רעיונות פילוסופיים המופיעים במורה נבוכים. הסכמתו לאמץ אל למדנותו לא רק את מורה נבוכים ה'מקודש' והנערץ אלא גם חלק מדברי הפרשנים הרדיקליים, המשכילים והשנויים במחלוקת – שחלקם הואשמו על ידו בטעויות ובכפירה – תוכל ללמד גם על השימוש שלו בפילוסופיה המופיעה במורה נבוכים עצמו, שנדון בפרקים הקודמים, ולאתגר את התפיסה העשויה לראות בשימוש שלו במורה נבוכים שימוש המותנה ב'התקדשות' של הטקסט הפילוסופי. עוד ניחשף בפרק זה לאופן שבו עשה הרוג'ובר שימוש למדני בהמשגה פילוסופית שמקורה אצל פרשני המורה, אך צירף לשימוש זה הפניה למורה נבוכים עצמו ולא לפרשניו. כפי שאבקש להראות, ההכרה למודעות זו של הרוג'ובר לפרשני מורה נבוכים עד כדי היטמעות של דבריהם בדברי המורה עצמו תוכל ללמד גם על מקומות אחרים בכתביו שבהם הוא אמנם דן בגלוי בפילוסופיה של מורה נבוכים והכלאם, אך אפשר שעשה זאת מתוך יחס גם אל דברי הפרשנים.

המרחב הפילוסופי שיידון בארבעת הפרקים הראשונים, בנוגע לאינטראקציה שבין פילוסופיה ולמדנות, הוא כמעט כולו מרחב פילוסופי ימי-ביניים והוא משקף את שפתה הפילוסופית הימי-בינימית של הלמדנות שבצפנת פענח. בפרק החמישי תתבצע חריגה מדיון במרחב הפילוסופי הטבעי הזה לרוג'ובר וידון מפגשה של למדנותו עם פילוסופיה, מדע ומחקר של העת החדשה, שאת רובם

פגש בפירוש גבעת המורה מאת הפילוסוף המשכיל שלמה מימון. בפרק זה נראה כיצד ידע הרוגוצ'ובר לבנות מהלכים למדניים גם על גבי תיאור של פילוסופיה מודרנית ואף להיאבק בעזרת אותה מחשבה למדנית בתפיסה מדעית מודרנית. מאבק זה יורה כי מחשבה למדנית ייחודית זו לא הייתה לדידו דרך למדנית היאה לניתוח ההלכה בלבד אלא ביטוי של תפיסת עולם רחבה יותר לניתוח המציאות בכללותה. להשלמת התמונה של יחסו למחקרי העת החדשה נדון בהערות שהוא רשם על גיליונות שירי ריה"ל, שתתבררנה כהערות תלמודיות-למדניות שבאו בתגובה להערותיו המחקריות של איש 'חוכמת ישראל' שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) על שירים אלה. אף שבפרק זה נראה כיצד הרוגוצ'ובר לא נמנע מלהתייחס, הן לטוב הן למוטב, לפילוסופיה, למדע ולמחקר מודרניים, ניתן את הדעת למשמעות העובדה שלפיה גם כאשר הוא הכיל רעיונות מהעת החדשה, שפתו נותרה השפה הפילוסופית של ימי הביניים – שפתו של רבו הרמב"ם.

חמישה פרקים אלו ישרטטו חלק חשוב מאותו חידוש המצוי בכתיבתו הענפה של הרוגוצ'ובר. חשיבתו החדשנית של הרוגוצ'ובר, שכלפיה הביע הרבי מליובאוויטש את התפעלותו הרבה, ייחודית לא רק ביחס לספרות הרבנית שקדמה לצפנת פענח אלא גם ביחס לדורות שבאו אחריו וקשה למצוא לה מאמצים וממשיכי דרך בלמדנות הרבנית. עם זאת, באחרית דבר לחיבור נראה כיצד חלק מן האינטראקציות הייחודיות שיצר הרוגוצ'ובר ושנודונו בחיבור לא נותרו בגבולות הצפנת פענח בלבד. בחינה של אופני ההתפשטות של רעיונותיו אלה אל כתביהם של בני הדורות האחרונים ואל מחוזות חדשים שאליהם נלקחו תסייע ללמד על הפוטנציאל הקיים בתורתו ליצירות חדשות.